
Renée Frangeur: Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige

Arkiv avhandlingsserie 49, Arkiv förlag, Lund, 1998

I 1920- och 30-talens Sverige höjdes röster för att begränsa gifta kvinnors arbete. Giftna kvinnor ”tog brödet ur munnen” på de manliga familjeförsörjarna, ansåg förespråkarna för begränsningar. Motståndarna till att begränsa gifta kvinnors yrkesmöjligheter menade att i verkligheten var det ofta nödvändigt med två inkomster i en familj. Dessutom borde även gifta kvinnor ha samma rättigheter som andra medborgare. Renée Frangeurs avhandling *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* är en inträngande analys av den politiska debatten och dess aktörer.

Frangeurs syfte är främst att analysera idéerna om kvinnlighet/manlighet och de olika aktörernas argument och strategier i 1920- och 30-talens debatter om gifta kvinnors rätt till arbete. Även om hon inte direkt avser att förklara varför Sverige med tiden utvecklade en tvåförsörjarmodell och inte en manlig enförsörjarmodell, så kastar hennes framställning ljus över skillnader mellan olika länders sätt att organisera möjligheten att förena arbete och föräldraskap. Till skillnad från i många andra länder så infördes i Sverige aldrig något yrkesförbud för gifta kvinnor under mellankrigstiden, men som författaren visar så kunde historien tagit en annan väg. Opinionsen för yrkesförbud för gifta kvinnor var stark, men likställthetsfeminismen var starkare. Som läsare med intresse för historiska förklaringar till dagens situation är det uppenbart att striden om gifta kvinnors yrkesrätt varit central för den fort-

sätta utvecklingen. Genom att fokusera på idéer, aktörer och strategier bidrar Frangeurs forskning till att nyansera och ifrågasätta den pessimistiska och statiska bild av genuskontraktet som bl a Yvonne Hirdman utvecklat.

Innan Frangeur ger sig i kast med de olika lägrens argument och strategier möter läsaren en historisk bakgrundsteckning som övertygande visar att svensk officiell statistik kraftigt underskattat kvinnors arbetsinsatser vid sekelskiftet och årtiondena därefter. Ett, av flera, exempel på en sådan felkälla är att i många statistiska beräkningar räknades de manliga jordbrukarna och deras söner som förvärsarbetande, medan hustrur och döttrar inte inkluderades i statistiken. I själva verket förekom ett omfattande förvärsarbete både bland ogifta och gifta kvinnor. Renodlade ”hemmafrufamiljer”, dvs en manlig enförsörjarmodell, var vanligast inom de mer bemedlade borgerliga skikten. Under hela mellankrigstiden ökade de gifta kvinnornas aktivitet på arbetsmarknaden.

Det tidiga 1920-talet hade slutligen inneburit ett genombrott för demokratin. Juridiskt, politiskt och arbetsrättsligt reformerades lagstiftningen så att kvinnor och män i allt högre grad likställdes. Allmän och lika rösträtt genomfördes 1921, samma år som gifta kvinnor kunde räkna sig som myndiga. Först 1921 kunde således gifta kvinnor juridiskt bestämma över sitt eget arbete och sin ekonomi. Två år senare antogs behörighetslagen, som då den trädde i kraft 1925 gav gifta och ogifta kvinnor i princip samma grund-

lagsskyddade rättigheter som män till de flesta statliga tjänster och allmänna uppdrag.

Ingen av dessa reformer genomfördes utan motstånd från olika grupper av män. Motståndet mot kvinnors politiska rösträtt hade framförallt varit utbrett inom högern och de konservativa, medan vänstern och liberalerna förespråkade allmän och lika rösträtt. Som Frangeur visar fanns inte denna politiska splittring mellan höger och vänster då det gällde gifta kvinnors rätt att yrkesarbeta. Tvärtom fanns några av de ivrigaste motståndarna mot gifta kvinnors rätt till arbete bland de socialdemokratiska riksdagsmännen. Kvinnornas nyvunna rättigheter kom snarast att leda till ett intensifierat arbete för att åter begränsa kvinnornas möjligheter på arbetsmarknaden.

1920-talets debatt

Riksdagsdebatter om gifta kvinnors yrkesarbete förekom som intensivast just åren efter behörighetslagens införande och under den ekonomiska recessionen på 1930-talet. Frangeur visar att mellan 1925 och 1927 ledde debatterna i riksdagen till att antalet anhängare av någon form av yrkesförbud för gifta kvinnor ökade. De krävde en ny utredning om gifta kvinnor i arbetslivet. Begränsningsanhängarna menade att behörighetslagen hade fått ”ödensedigra” konsekvenser eftersom familjer med två personer i statlig tjänst gav upphov till nya klasskillnader. Kvinnor som efter giftermål behöll sin tjänst trängde ut både ogifta kvinnor och män från arbetsmarknaden. Frangeur skriver:

hjärtpunkten i deras argumentation var dock försvaret av den manlige familjeförsörjarens rättigheter och den gifta kvinnans naturliga plikter mot kvinnosakens agitation för likställighet (s 89).

Motståndarna till att begränsa gifta kvinnors rättigheter argumenterade ofta i termer av behov snarare än rättigheter. De ansåg det fel med begränsningar eftersom även gifta kvinnors inkomster var viktiga för försörjningen. Ett annat argument var att dessa kvinnor behövdes på arbetsmarknaden, arbetsgivarna hade behov av deras kompetens. Några av motståndarna till yrkesförbud förde även en mer principiell diskussion utifrån ett rättvis- och rättighetstänkande, som framhöll kvinnors likställighet med männen.

Frangeur gör på ett förtjänstfullt sätt en analys av de olika aktörernas intressen och strategier. Hon ser debatterna i riksdagen som uttryck för olika klass- och manlighetsstrategier. Författaren urskiljer tre olika maskuliniteter eller manlighetsstrategier: familjeförsörjarstrategin, medelvägsmanligheten och likställighetsstrategin. En av de ledande motionärerna och debattörerna som förespråkade någon form av yrkesförbud för gifta kvinnor var chefredaktören för Västerbottens Folkblad och socialdemokratiska riksdagsmannen Elof Lindberg. Frangeur konstaterar att de mest aktiva förespråkarna för inskränkningar i gifta kvinnors rättigheter, familjeförsörjarstrategerna, ofta hade det gemensamt att de var förhållandevis unga män, som antingen var redaktörer i den socialdemokratiska landsortpressen eller hade lägre statliga tjänster. Förvånande nog återfanns endast ett fåtal förespråkare inom högern, medan däremot många liberaler och framförallt bondeförbundare sympatiserade med tanken på att införa begränsningar för gifta kvinnor i arbetslivet.

Vid denna tidpunkt satt endast en handfull kvinnor i riksdagen och flera av dem motsatte sig förändringar i behörighetslagen, men inte alla. Både motståndare och anhängare till inskränkningar av gifta kvinnors rättigheter fanns såväl bland högern som

vänstern och såväl bland kvinnor som män. Trots att anhängarna till begränsningar tycktes vinna ökat stöd så hade de flera av de "tung" politikerna emot sig, som t ex Ernst Wigforss och Per Albin Hansson. Det blev till slut Per Albin Hansson som 1927 satte stopp för debatten genom sitt tal om "manlig skråpolitik". Hansson försvarade således likställighetsprincipen, men framhöll samtidigt att kvinnans naturliga uppgift var i hemmet och hoppades att bättre ekonomi skulle ge fler kvinnor möjlighet att avstå från yrkesarbete. Hanssons linje kan därför inte ses som ett uttryck för en renodlad likställighetsstrategi utan som ett uttryck för medelvägsmanligheten.

Den låga kvinnorepresentationen i riksdagen medförde att kvinnornas idéer och strategier på 1920-talet framförallt kom till uttryck i kvinnoorganisationerna. Författaren analyserar också detta och finner att kvinnorörelsen inte kunde samlas kring ett entydigt försvar för gifta kvinnors rätt till arbete. Många kvinnoorganisationer präglades av ett särartstänkande som upphöjde kvinnans roll som hustru och moder och förhöll sig passiva i debatten. Under 1930-talet när diskussionen om yrkesförbud för gifta kvinnor återuppstod agerade däremot kvinnorörelsen mer enat och kraftfullt till försvar för kvinnors rätt till arbete.

1930-talets debatt

Även om några av de socialdemokratiska anhängarna till begränsningar av gifta kvinnors rätt till arbete fortfarande var aktiva i debatten, så var det under 1930-talet främst bondeförbundare som i riksdagen drev kravet på begränsningar. Sammantaget var förespråkarna fler och bättre organiserade än någonsin. Den unge agitatorn och motståndaren till gifta kvinnors förvärvsar-

bete, Georg Nyblom från bondeförbundet, myntade termen "dubbeltjänstsystem" för gifta kvinnors förvärvsarbete. Två inkomstagare i en familj sågs som något onaturligt. "Dubbeltjänstsystemet" ställdes framförallt mot den ökade ungdomsarbetslösheten, vilken kunde leda till uppror och turbulens. Av någon anledning utpekades speciellt gifta lärarinnor som omoraliska och klandervärda eftersom de "tog" arbete från andra som behövde det bättre. Kampanjen mot gifta kvinnors rättigheter och talet om "dubbeltjänstsystem" hämtade delvis sin inspiration från Tyskland och hade "klara hitlervänliga och nazistiska förtecken" (s 350). Utanför riksdagen fanns en växande opinion för yrkesförbud för gifta kvinnor. Detta tog sig bl a uttryck i en ny organisation kallad *Männens förening*, vilken verkade för att förhindra "dubbelanställningar".

Riksdagens motståndare till begränsningar av gifta kvinnors rätt till statlig tjänst var ambivalenta och defensiva i sitt försvar för kvinnors rättigheter. Frangeur finner att endast två riksdagsledamöter motsatte sig en utredning av frågan och förde en principiell polemik mot förslagen om begränsningar. Det var socialdemokraterna Fredrik Ström och Oscar Olsson med säte i första kammaren. I ett läge när de flesta var beredda att åtminstone utreda frågan höll Fredrik Ström detta tal:

Herr talman!

Då jag inte vill vara med om att för kvinnornas del vrida utvecklingen tillbaka och taga det första steget till deras nya ofrihet och till en ny medeltid för kvinnan, då jag vidare inte vill bidra till ytterligare en reaktionär landvinning i en redan förut mörk och reaktionär tid, då jag inte vill bidra till att sätta kvinnorna i harnesk emot demokratien, enkannerligen mot

arbetarna, då jag fruktar farliga konsekvenser för arbetarklassens del, om detta beslut genomföres och då jag inte vill vara med om att lägga grunden till en av alla tiders grövsta orättvisor och kränkningar av kvinnornas lika behörighet och rätt till en rättvis behandling, så måste jag yrka avslag på utskottets hemställan (s 165).

Detta hjälpte inte, utan yrkesförbudsanhängarnas gamla krav på en statlig utredning om kvinnors arbete uppfylldes 1935 då den s k Kvinnoarbetskommittén tillsattes. Beslutet om en utredning sågs därför som en seger av anhängarna till begränsningar, men genom den sammansättning kommittén fick blev den, som Frangeur visar, snarast en manifestation för kvinnans rättigheter.

Kvinnoarbetskommittén

Kerstin Hesselgren¹ och Alva Myrdal utsågs till ordförande respektive sekreterare i kommittén. Övriga ledamöter och sakkunniga var aktuarien och sekreteraren i pensionsstyrelsen Hedvig Dernby, riksdagsmännen Josef Weijne (s) och Georg Nyblom (bf), docenten i nationalekonomi Karin Kock och Judit Jansson från textilarbetareförbundet. Kommitténs sammansättning, med en majoritet kvinnor, väckte både nationell och internationell uppmärksamhet. Dessa kvinnor var dessutom kända för sitt starka politiska och sociala engagemang för kvinnors rättigheter på alla plan. Av männen stod enligt Frangeur Weijne för en medelvägsmanlighet och Nyblom var därmed den enda kommittéledamoten som var motståndare till gifta kvinnors förvärvsarbete.

Bakom utnämningarna stod finansminister Ernst Wigforss i samråd med

socialminister Gustav Möller, som ungefär samtidigt tillsatte den mer kända befolkningskommissionen. Frangeur påpekar att denna uppdelning mellan kommittéerna bidrog till att lägga ett ekonomiskt och inte socialt perspektiv på gifta kvinnors arbete.

Genom att särskilja utredningen om gifta kvinnors förvärvsarbete från befolkningsfrågan och placera den under finansdepartementet gavs den också en egen legitimitet och blev inte automatiskt bara en del av den stora befolkningsfrågan som i motsvarande politiska debatter och lagstiftning i t ex Danmark, Tyskland och delvis USA (s 247).

Wigforss agerande betecknar författaren som att han gjorde en kupp tillsammans med kvinnorörelsen.

Likställighet och *yrkeskvinnoideal* blev vägledande för majoriteten i kommittén. Frangeur bjuder på spännande läsning när hon skildrar hur de ledande kvinnorna i kommittén genom enträget faktainsamlande, opinionsbildning, förankring och kontakter med både kvinnorörelsen och den politiska eliten vände utredningen till en seger för kvinnors rättigheter. Vi ska inte glömma att trots att kvinnor (gifta som ogifta) formellt sett hade i stort sett samma rättigheter som män, framförallt inom den statliga sektorn, så såg verkligheten helt annorlunda ut. Pressen på kvinnor att "frivilligt" lämna sina arbeten vid giftermål eller havandeskap var stark. Inom t ex den kommunala sektorn liksom i den privata tjänstesektorn, bankvärlden och försäkrings-

1. Hesselgren kallades ofta för "Kerstin den första" eftersom hon var Sveriges första kvinnliga yrkesinspektris och en av de första kvinnliga riksdagsledamöterna.

bolagen fanns också bestämmelser om att anställda kvinnor måste avgå vid giftermål.

När kvinnoarbetskommittén lade fram sitt betänkande 1938 var det inte längre tal om att inskränka gifta kvinnors yrkesrätt. Tvärtom betonades att de gifta kvinnornas yrkesarbete var av stor betydelse för produktionen. Istället för att sätta yrkesverksamhet och äktenskap i motsättning till varandra kom frågan snarare att gälla hur samhället skulle kunna främja "förvärvsarbete för kvinnor rätt till äktenskap och moderskap" (s 267). Frangeur kallar kvinnoarbetskommitténs inriktning för en "likhetsfeministisk yrkeskvinnostrategi" och ett exempel på en "feministisk statsstrategi" (s 268 f). Kvinnoarbetskommitténs betänkande låg tillsammans med ett betänkande från mödraskyddssakkunniga (subkommitté under befolkningskommissionen) till grund för 1939 års lag som förbjuder avsked pga trolovning, äktenskap, havandeskap eller barnsbörd.

Det är spännande att författaren använder sig av den relativt nya s k manlighetsforskningen för att visa hur olika grupper av män företräder olika typer av manlighetsstrategier. Avhandlingen innehåller ett rikt empiriskt material och intressanta analyser av kvinnors och mäns maktförhållanden och strategier. Den visar att svenska kvinnor

själva eller i allians med män redan tidigt skapade sig ett utrymme inom staten och politiken för att genomdriva s k kvinnovänliga reformer. I tidigare forskning har 1960- och 70-talen pekats ut som genombrottsperiod för tvåförsörjarfamiljen. 1930-talet har av bl a Yvonne Hirdman setts som en tid då staten stärkte kvinnors traditionella roll som maka och moder. Här visar Frangeur att redan Kvinnoarbetskommittén slog fast att tvåförsörjarfamiljen borde få stöd genom politiska åtgärder. Den lagstiftning som följde på både Kvinnoarbetskommittén och Befolkningskommissionen gav visserligen inte ensidigt stöd för tvåförsörjarfamiljen, men genom både lagstiftning och opinionsbildning stärktes de gifta kvinnornas position på arbetsmarknaden. I den första utredningen påtalas t o m vikten av en annan arbetsfördelning i hemmen. Möjligen kunde Frangeur ännu tydligare ha lyft fram hur hennes tolkning förhåller sig till tidigare forskning på området. För den som är intresserad av dagens forskning om olika välfärdsstater, kvinnors arbete och kvinnors möjligheter att erhålla och utöva politiskt inflytande är Frangeurs avhandling viktig läsning.

Christina Bergqvist
fil dr, Arbetslivsinstitutet